

ADALÉKOK FARKAS GYULA SZEMÉLYÉHEZ ÉS MUNKÁSSÁGÁHOZ

KESZTYÜS TIBOR

Keresztury Dezső 1981-ben Budapesten az első Hungarológiai Kongresszuson egy előadás keretében részletesen beszámolt Berlinben eltöltött éveiről. A hallgatóság tájékozott része csodálkozva vette tudomásul, hogy Keresztury Farkas Gyulát „kifelejtette” beszámolójából. Futaky István ezen hiányt szóvá is tette, mire Keresztury egy pár mondatban Farkas Gyula pozitív emberi tulajdonságait méltatta. Kárpáti Pál (Kelet-)Berlinből Keresztury segítségére sietett és kifejtette, hogy (az akkori Kelet-)Berlinben, Farkas egykori intézetében, a Collegium Hungaricum történetén dolgoznak, melyben Farkas Gyula a „neki megérdemelt helyet fogja megkapni.” Azóta eltelt majdnem tíz év, a történelem kereke egy hatalmasat fordult és talán éppen ezzel magyarázható, hogy a Collegium Hungaricum történetéről azóta nem hallottunk.

Kereszturyval ellentétben Bóka László nem „felejtette ki” Farkas Gyulát az „Arcképvázlatok és tanulmányok”¹ című kötetéből. Bóka Farkast Gömbössel, Imrédyvel és Szálasival állítja egy sorba, ezt „az alapjában véve kedves és szelíd ember”-t, és ő (Bóka) nem érti, „miért hatnak színtelen, minden eredetiség híján szűkölködő művei olyan mélyen a fiatal irodalomtörténészekre... Ma egyre világosabb előttem, hogy művei mélyebb hatást tettek, mint Szekfű Gyula «Három nemzedék»-e, hogy személyes felelőssége nagyobb, mint bárkié, a magyar tanárság jobbratulódása előidézésében.”

Farkas Gyula művei a 20-as évek végétől a 30-as évek végéig jelentek meg, tehát arra a „magyar tanárságra”-ra hatottak, amely 1945 után a magyar ifjúság nevelésével foglalkozott. „Jobbratulódottan”.

Bóka „bosszantotta” Farkast, „de alapjában véve sajnálta” őt. „Ez a gyenge-közepes tehetségű ember mindig erején felüli feladatokra vállalkozott, s az volt akkor a benyomásom, hogy nem rosszhiszemű.” „Egy gyenge-közepes tehetségű ember”, kinek hatása mélyebb, mint Szekfű Gyuláé!

Abban igaza van Bókának, hogy Farkas „valami nagy szorongás”-ban élt, de nem ennek „kényszerében tévelygett”, mint Bóka állítja. Farkas, egy izig-vérig igaz magyar hazafi kora divatos terminológiájában, az akkori ideológiának megfelelően a „magyar faj” pusztulásának veszélyét látta. Téves lenne azt hinni, hogy e veszélyt csak a zsidóságban vélte felfedezni, nem, szerinte a németiség és a szlávosság is fenyegette tömegével és kultúrájával a

¹ Bóka László: Arcképvázlatok és tanulmányok. Budapest: Akad. Kiadó 1962. 49–51.o.

magyarságot. A veszély ellenére elismeri e nemzetiségek érdemeit a magyar kultúra fejlesztésében és ápolásában: „Illuzórikus, de felvethetjük a kérdést: mi lett volna Budapestből és a magyarságból, ha nem álltak volna rendelkezésre az idegen harcosok, akik fegyvereket szolgáltatnak és a harcot állták! Magyarország bizonyára szegény parasztállam maradt volna és Budapest kis balkánváros mint az egykorú Belgrád és Bukarest.”² Farkas tartózkodik minden éles szóhasználattól, minden diszkrimináló kirohanástól, amit Bóka így értelmez: „Nem értettem, hogy nem ő hatott, hanem azok a divatos eszmék, melyek műveiből, a szolid filológia ostyájában, olyanok számára is fogyaszthatók voltak, akiket Gömbös Gyula handabandája, Imrédy fideista fasizmusa, Szálasi zagyvasága visszariasztott.”³

Farkas — Bóka szerint — „hírhedt” munkája „Az asszimiláció kora Magyarországon” 1938-ban jelent meg, melyet Bóka „nyilvánosan megtámadt”. Erre Farkas állítólag egy „szánalmas mosakodással” válaszolt egy a kritikushoz intézett levélben, melyben „patétikusan” így ír: „Hát tehetek én róla, hogy az üldözött magyar fajta jobban fáj nekem, mint az üldözött zsidóság!?”⁴ Farkas ezen mondatát másként is értékelhetjük. Egy birodalmi professzor le merte írni, hogy a zsidóüldözés neki fáj, egy olyan időszakban, amikor a Harmadik Birodalomban a faji örület a legbrutálisabb fázisába lépett.

Farkas elismeri és nagyraértékeli a zsidóság intellektuális teljesítményét és a magyar kultúra ápolásában kifejtett érdemeit. Sőt tovább megy és így vélekedik: „A magyar faji gőg mindkettőben (Dóczi regényeiben) csúfos kudarcot vall, a magasabb zsidó humanizmus és szellemi fölény győzelmet arat. ... Dóczi határozottan fajnak érzi a zsidóságot, ámde hisz a teljes asszimiláció lehetőségében és ezt kívánatosnak tartja. Egyedüli akadályát a keresztény magyar társadalom korlátolt elfogultságában látja.”⁵

Farkasban van valami a párizsi Adyból. Külföldről, Berlinből figyeli a nemzet sorsát, aggódik érte, szeretné felrázni, a „végzettől” megmenteni. A magyar nemességgel — saját osztályával — kapcsolatban megállapítja: „Érdekes megfigyelni, hogy a magyar nemesség, a gentry, már csak mint pusztuló proletárosztály szerepel a nyolcvanas évek realista, pesszimista regényeiben. Mintha már ekkor végleg betölt volna a sorsa és átadta volna helyét a német, tót, zsidó asszimiláltaknak.”⁶ Bóka elmarasztaló cikkében

² Farkas Gyula: Az asszimiláció kora a magyar irodalomban, 1987–1914. Budapest, 1938. 63. o.

³ Bóka: Arcképvázlatok... 50. o.

⁴ Bóka: Arcképvázlatok... 51. o.

⁵ Farkas: Asszimiláció... 172. o.

⁶ Farkas: Asszimiláció... 170. o.

többek között szemére veti Farkasnak, hogy 1955-ben megjelent könyvében „Ungarns Geschichte und Kultur in Dokumenten”⁷ József Attila nem szerepel. Ezt magyarázandó egy ritkaságról kell beszámolnom.

Futaky Istvánnak köszönhetően Farkas Gyula hagyatékából egy rendkívül érdekes dokumentum került a kezembe. Farkas 1944-ben „Ungarns wahres Gesicht”⁸ címmel egy antológiát szándékozott kiadni. Ennek kefelevonatáról egy másolat készült, melyet Futaky István Farkas Gyula hagyatékában felfedezett, és melyet én könyvformában mint egyedi példányt könyvtárunk ritkaságai közé soroltam. Ennek a könyvnek megjelenését Göbbels hivatalnokai 1944-ben nem engedélyezték. A kefelevonat viszont Farkas birtokában maradt, melyet ő 1955-ben az „Ungarns Geschichte und Kultur in Dokumenten” című könyv kiadásához felhasznált. Ha e két antológiát összehasonlítjuk, látjuk, hogy az 1955-ben megjelent könyv hasonló betűtípusban 160 oldallal vékonyabb, mint a betiltott, 1944-es változat. Bóka cikkében szemére veti Farkasnak, hogy 1955-ös antológiájában József Attilát nem említi. Az 1944-es kiadásban volt Farkas olyan merész, hogy József Attilát és Illyés Gyulát két-két költeménnyel „Dichter vor dem Volke” cím alatt szerepeltette (351–360. o.). Illyés Gyuláról ezt írja: „Gyula Illyés (1902–) Dichter von bäuerlicher Abstammung mit stark sozialistischer Prägung. Seine Prosawerke, die sich mit den brennendsten Problemen des Ungarntums befassen, zeigen ihn als scharfen Gesellschaftskritiker und blendenden Stilisten.” (393. o.) József Attilát így jellemzi: „Attila József (1901[!]-1937), sozialistischer Dichter, bewußter Vertreter der Arbeiterklasse und somit, aber auch durch den mythischen Unterton, eine neue Erscheinung in der ungarischer Dichtung.” (393. o.) Sajnos nincs kezemben dokumentum arról, hogy Göbbels cenzorjainak pontosan e két költő szúrta szemet és nyújtott alkalmat a könyv megjelenését megakadályozni. Az 1955-ös kiadásból különben nem csak József Attila maradt ki az 1944-essel szemben, hanem olyan további neves írók, költők, történeti személyiségek mint II. Rákóczi Ferenc (125. o.), Katona József (137. o.), Madách Imre (212. o.), Gyulai Pál, Mikszáth Kálmán (250. o.), Tóth Árpád (292. o.), Kosztolányi Dezső, Márai Sándor (337. o.), Tamási Áron (370. o.), Teleki Pál (381. o.). Feltételezhető, hogy Farkast kiadói szempontok vezették e személyiségek kihagyásánál. Bóka megrója Farkast: „Történeti forrásai sorában ott van Horthy memoárja, Ullein-Reviczky Antal, Kovács Imre, Nagy Ferenc, Kállay Miklós,

⁷ Ungarns Geschichte und Kultur in Dokumenten. Hrsg. von Julius von Farkas. Wiesbaden 1955. VIII, 234 S.

⁸ Ungarns wahres Gesicht. Eine dokumentarische Anthologie. Hrsg. von Julius von Farkas. Jena (1944). 394. S.

Kisbarnaki Farkas Ferenc, az emigrált magyar fasiszták pamfletirodalma.”⁹ Farkasnál ezzel kapcsolatban ez áll: „Über den zweiten Weltkrieg, über die sowjetische Besatzungszeit und die entscheidende Umwandlung Ungarns stehen in westlichen Sprachen vorläufig erst Memoirenwerke der Emigranten zur Verfügung, von denen genannt werden können:...”¹⁰ Kit idézhetett volna Farkas 1955-ben nyugati nyelven megjelent magyar vonatkozású történeti munkák szerzőjeként a második világháború utáni időszakról, ha nem a „fasiszta” (!?) Nagy Ferencet vagy Kovács Imrét?

Milyen következtetéseket vonhatunk le Farkas Gyula műveit olvasván? „Die ungarische Romantik” (1931); „A fiatal Magyarország kora” (1932) még alig érinti a faji szempontokat és ha igen, a germán és szláv „faj” szerepét latolgatja a magyar történelemben és a magyar kultúra fejlődésében. A Német Nacionálszocialista Munkáspárt (NSDAP) és a nacionálszocialista mozgalom erősödését Farkas Gyula munkái is tükrözik. Az „Asszimiláció korá”-ról már szoltam, de a betiltott „Ungarns wahres Gesicht” sem tartalmaz minősíthetetlen faji kirohanásokat. Farkas Berlinben, a „mozgalom” fellegvárában nem tudta magát ezen agresszív ideológiától távol tartani, pozíciója túlságosan exponált volt ahhoz, semhogy hallgathatott volna. Szólid hangneme és a zsidóság érdemeit kiemelő sorai kifejezetten merészek és liberális beállítottságra vallanak. Mások bűne nem oldoz fel bennünket a sajátunk alól, mégis idekíváncozik; hányan vallottak a Népi Demokratikus Magyarországon szélsőbaloldali eszméket oportunistusból? Azok vessék Farkasra az első követ, akik ezt nem tették!

Farkas minden munkájában jelen van az aggodalom a magyar nemzet sorsa iránt. Félelem az elidegenedés miatt, szorongás, hogy Herder jóslata mégiscsak valóra válik. Kezdetben a germán és szláv veszélyt érzi, későbbi műveiben egyre inkább a zsidóság szerepével foglalkozik. Első szempontja a magyarság védelme, jövőjének biztosítása és nem a nemzetiségek („fajok”) elnyomása vagy leigázása. Farkas e gondolatok súlya alatt valóban állandó szorongásban élt, a II. világháború után még inkább, mint előtte, ami a magyarság háború utáni sorsát figyelembe véve teljesen érthető.

Bóka elmarasztaló cikkét és „hősies viselkedését” a Gellért szálló éttermében 1944 nyarán a német uniformisba öltözött Farkas Gyulával szemben, akit ő (Bóka) „Geh zum Teufel”-lel küldött el az asztalától, ismerjük már. Farkas Gyuláról az utóbbi években több személyiségtől is jelent meg pozitív

⁹ Bóka: Arcképvázlatok... 51. o.

¹⁰ Farkas: Ungarns Geschichte... 234. o.

megemlékezés.^{11 12 13} Lakó György befejező mondatai mindhárom szerző véleményét tükrözik: „...In meiner Erinnerung lebt er als ein wohlwollender, tieffühlender Mensch mit außerordentlichem Stilgefühl, zugleich von Wissensdurst und Tatendrang erfüllt. Er war seiner ungarischen Heimat sein Leben lang zugetan und hat seine ungarischen Freunde niemals vergessen.”

1957 januárjában szerencsém volt Farkas Gyulát személyesen is megismerni. Egy hosszabb beszélgetés keretében érdeklődött tanulmányaimról, sorsomról Magyarországon és Németországban. Anyagi gondjaimról hallván segítségemre sietett és a finnugor szemináriumban munkát adott. Sajnos csak másfél évet tanulhattam nála; 1958 nyarán a halál elragadta. Egy szeminárium mégis élénken emlékezetemben maradt. Farkas, a tanár, Futaky István és én a diákok. József Attila költészete volt a szeminárium tárgya. „Uraim, a szerepeket felcseréljük, ebben a félévben Önök számolnak be nekem József Attiláról, hisz Önök e témában tájékozottabbak, mint én.” Stadtmüller, a neves német történész így vélekedik Farkasról: „...Ein guter Vertreter der hohen ungarischen Bildungsschicht, ein 'Úri ember'.” Én azt mondanám, egy magyar úr volt a szó legnemesebb értelmében. Intézetében kifejezetten jó légkör uralkodott, beosztottjai; Dr. Schmiedler, Dr. Webermann, Herr Horn és diákjai lelkesedtek érte, a göttingeni egyetemen a magyar névnek becsületet és tiszteletet szerzett, amire nagy súlyt fektetett és amire büszke volt. Befejezésül idekívánczik betiltott könyvének néhány mondata: „...Ungarns Geschichte ist nicht nur von Kundgebungen sondern auch von Taten für Europa erfüllt. Es hat seinen Platz in der Gemeinschaft der europäischen Völker mit Blut und Geist erkämpft und wird ihn zu verteidigen wissen.”¹⁴

Az 1956-os és 1989-es eseményeket figyelembe véve prófétai szavak.

¹¹ Kammerer, Jenő: Der Werdegang eines Gelehrten. Jugenderinnerungen an Julius von Farkas. (In: UAJb. Bd. 50.1978. S.87–90.)

¹² Stadtmüller, Georg: Begegnung mit Ungarns Geschichte. Rückblick auf ein halbes Jahrhundert. München 1984. S.27–28. (Studia Hungarica.25.)

¹³ Lakó, György: Meine Begegnungen mit Professor Julius von Farkas. (In: UAJb. Bd. 60.1988. S.95–99)

¹⁴ Ungarns wahres Gesicht. S.307.